

**KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNING TIL KURSIDA
SHAKLLANTIRISH.**

Aziza Ubaydullayeva Azimovna

O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari

“TYH” markazi Ingliz tili oqituvchisi

Ubaydullayeva Aziza Azimovna

Annotatsiya: Chet tillarni o'qitishning psixologik-pedagogik nazariyasi va amaliyotida “kompetentlik” va “kompetentlik” atamaları ko'pincha sinonim sifatida talqin qilinadi va o'rganish natijasi, tilni bilishning ma'lum darajasiga erishish sifatida qaraladi. Bundan tashqari, tilshunoslar ko'pincha tegishli kompetensiya, psixologlar esa kompetensiya haqida gapirishadi. "Kompetensiya" tushunchasi lotincha ildizlarga ega va rus tiliga "men erishaman", "muvofoiq", "yaqinlashaman" deb tarjima qilingan "raqobat" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, bu tushuncha psixologik-pedagogik adabiyotlarda uzoq vaqtdan beri qo'llanilgan, ammo qiziqish ortgan. unda faqat so'nggi yillarda paydo bo'ldi. Ushbu maqolada kommunikativ kompetentlikning til kursida shakllantirish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Til, kommunikativ munosabatlar, kompetensiya, kognitiv faoliyat, interfaol metodlar, bilim, malaka, ko'nikma.

Hozirgi vaqtda kompetensiya talabani egallagan bilimlari, uning intellektual va hayotiy tajribasi, kognitiv faoliyati va o'quv amaliyoti natijasida shakllangan qadriyatlar va moyilliklari asosida mustaqil ravishda amalga oshiriladigan qobiliyat sifatida qaraladi. Kompetensiya - bu bilim va shaxsning amaliy faoliyati o'rtasidagi munosabatlar sohasiga tegishli kategoriya. Ta'rifga ko'ra, B.Yu. Elkoninning fikriga ko'ra, kompetensiya - bu shaxsning faoliyatga qo'shilishi paytida olingan malakaviy xususiyatdir [1].

Muvaffaqiyatlilik - bu ma'lum darajadagi ta'limni tugatgan shaxsning sifati, uning ijtimoiy ahamiyati va u bilan bog'liq bo'lishi mumkin bo'lgan ijtimoiy xavflarni hisobga olgan holda muvaffaqiyatli (mahsulli, samarali) faoliyatga tayyorligi (qobiliyati) bilan ifodalanadi. Shaxsning malakasi, aslida, potentsialdir. U inson faoliyatida o'zini namoyon qiladi va ma'lum darajada nisbiydir, chunki uni baholash odatda boshqa sub'ektlar (masalan, ish beruvchilar) tomonidan beriladi, ularning vakolati, o'z navbatida, shubhali bo'lishi mumkin. Kompetensiya nafaqat kognitiv va operatsion-texnologik tarkibiy qismlarni, balki motivatsion, axloqiy, ijtimoiy va xulq-atvorni o'z ichiga olgan shaxsning butun shaxsiy fazilatlarini o'z ichiga oladi. Kompetensiya har doim shaxs ma'lum bir shaxsning fazilatlarini bilan ranglanadi, bu shaxs tomonidan vakolatlardan foydalanishning minimal tajribasini nazarda

tutadi. “Kompetensiya” tushunchasi (lotincha Competentis – qobiliyatli) fanlararo bo‘lib, ilmiy va amaliy faoliyatning turli sohalarida keng qo‘llaniladi. Shu sababli, unga jalb qilingan odamlar, ular ko‘zlagan maqsadlar va vakolatlardan foydalanish kontekstiga qarab ko‘plab tegishli ta‘riflar berilishi mumkin. Ushbu mavzu bo‘yicha adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, kompetensiya kompleks tarzda tushuniladi, turli qismlardan tashkil topgan tuzilma - muayyan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va ko‘nikmalar yig‘indisi; shaxsiy xususiyatlar; shaxsning turli vazifalarni engish uchun potentsial qobiliyati. Chet tillarni o‘qitishda kompetensiyani tor ma‘noda – chet tilini o‘rgatish jarayonida shakllanadigan bilim, ko‘nikma, malakalar yig‘indisi, kengroq ma‘noda – til bilimlari, malakalari va nutqiy malakalarini amaliyotga yo‘naltirilgan egallash sifatida talqin qilish mumkin. Umuman olganda, kompetensiya deganda tegishli malakalarning har tomonlama rivojlanishini ta‘minlovchi chet tili bilim va ko‘nikmalarining tarkibiy qismi tushuniladi.

Ta‘lim jarayonining yangi kompetensiyaviy modeli asosiy lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish uchun shart-sharoitlar yaratishni, “o‘quvchilarning chet tilida bilim va kommunikativ tajribasini aks ettirishni nazarda tutadi, bu esa kasbiy lingvistik shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi”. Jamiyat rivojlangan sari fan va ta‘lim oldiga yangidan-yangi muammolarni qo‘yadi. Bu muammolarni yechish harakati bilan faqat ilmiy paradigmalargina emas, balki o‘qitish paradigmalari ham o‘zgarib boradi. Hozirgi kunda rivojlangan mamlakatlarda o‘quvchilarning o‘quv predmetining o‘zlashtirishlariga qaratilgan ta‘lim paradigmasidan kompetensiyali ta‘lim tizimiga o‘tish harakati kuchaydi. Shuning uchun ham jahon pedagogikasida kompetentli shaxs tarbiyasi, kompetentli o‘qitish muammolari ko‘tarilmoqda. Shu o‘rinda Kompetensiya nima? Kompetentli shaxs deganda nima tushuniladi? degan savollarning tug‘ilishi tabiiy. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da kompetensiya – (lotincha competere – layoqatli, munosib bo‘lmoq) so‘zining ikki ma‘noda qo‘llanilishi ko‘rsatiladi: 1. Muayyan organ yoki mansabdor shaxsning rasmiy hujjatlarda belgilangan vakolatlari doirasi; vakolat. 2. Shaxsning biror-bir sohadan xabardorlik, shu sohani bilish darajasi. Mazmunan kompetensiya “faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish”ni yoritishga xizmat qiladi. Kompetentli shaxs deganda, ma‘lum sohada kelib chiqqan muammoni hal qilishni o‘z zimmasiga olish qobiliyatiga ega bo‘lgan, ma‘lum vazifa qo‘yish va uni hal qilishda mustaqillik ko‘rsata oladigan shaxs tushuniladi. “Kompetentlik” tushunchasi ta‘lim sohasiga psixologlarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai nazardan kompetentlik “noan‘anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o‘zini qanday tutishi, muloqotga kirishishi, raqiblar bilan o‘zaro munosabatlarda yangi yo‘l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to‘la ma‘lumotlardan foydalanishda, izchil

rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik”ni anglatadi. Ta’lim jarayoniga “kompetentlik” tushunchasining kiritilishi shu kunga qadar o’qitish amaliyotida uchraydigan nazariy bilim bilan undan amaliyotda foydalanish o’rtasidagi uzilish, ya’ni o’quvchi nazariy bilimga ega bo’lgan holda, undan muammoli vaziyatlarda foydalanishga qiynalish holatlarini bartaraf qiladi. Demak, an’anaviy ta’limda ustuvor bo’lgan “bilish paradigmasi” o’rniga “bilimlardan muammoli vaziyatlarda o’rinli foydalanish” paradigmasi ustuvor paradigmaga aylanmoqda. Mutaxassislarining ta’kidlashlaricha, kompetensiyaviy yondashuv “bilish paradigmasini” inkor qilmagan holda, “uni muammoli vaziyatlarda qo’lly bilish” paradigmasiga bo’ysunadigan ikkinchi plandagi paradigmaga aylantiradi. Lekin ikkinchi paradigma birinchi paradigmasiz faoliyat ko’rsata olmaydi. Demak, “bilish paradigmasi” bilan “qo’llash paradigmasi” o’zaro bog’liq paradigmalardir.

Kompetensiyaviy ta’lim o’quvchilarning ma’lum bilimlar yig’indisini egallashnigina emas, balki shaxsni rivojlantirish, anglash va yaratish qobiliyatlarini o’stirishni mo’ljallaydi. Shunga muvofiq, ta’lim maqsadi, mazmuni ustuvorligi ham o’zgaradi: bilim, malaka, ko’nikmalarni shakllantirishdan asosiy e’tibor egallangan bilim, malaka, ko’nikmalarni hayotda amaliy masalalarni hal qilishda erkin qo’lly olish qobiliyatini shakllantirishga yo’naltiriladi.

O’zbekiston ta’lim tizimi uchun ishlab chiqilgan tayanch kompetensiyalari:

Kommunikativ kompetensiya – ijtimoiy vaziyatlarda ona tilida hamda birorta xorijiy tilda o’zaro muloqotga kirisha olishni, muloqotda muomala madaniyatiga amal qilishni, ijtimoiy moslashuvchanlikni, hamkorlikda jamoada samarali ishlay olish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Axborotlar bilan ishlash kompetensiyasi – media manbalardan zarur ma’lumotlarni izlab topa olishni, saralashni, qayta ishlashni, saqlashni, ulardan samarali foydalana olishni, ularning xavfsizligini ta’minlashni, media madaniyatga ega bo’lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

O’zini-o’zi rivojlantirish kompetensiyasi – doimiy ravishda o’z-o’zini jismoniy, ma’naviy, ruhiy, intellektual va kreativ rivojlantirish, kamolotga intilish, hayot davomida mustaqil o’qib-o’rganish, kognitivlik ko’nikmalarini va hayotiy tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish, o’z xatti-harakatini muqobil baholash va mustaqil qaror qabul qila olish ko’nikmalarini egallashni nazarda tutadi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetensiyasi – jamiyatda bo’layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va ularda faol ishtirok etish, o’zining fuqarolik burch va huquqlarini bilish, unga rioya qilish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala va huquqiy madaniyatga ega bo’lish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Milliy va umummadaniy kompetensiya – vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e’tiqodli bo’lish, badiiy va san’at

asarlarni tushunish, orasta kiyinish, madaniy qoidalarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish layoqatlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Ingliz tili o'quv predmetida quyidagi kompetensiyalar tayanch kompetensiya sifatida loyihaga kiritilgan:

- Mustaqil va ijodiy fikrlash kompetensiyasi
- Nutqiy(Lingvistik) kompetensiya
- Sotsiolingvistik kompetensiya
- Pragmatik kompetensiya

Quyidagi kompetensiyalar ona tili o'quv predmeti uchun tasdiqlangan tayanch kompetensiyalardir.

1. Nutqiy kompetensiya (tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish):

2. Lingvistik kompetensiya (fonetika, grafika, orfoepiya, orfografiya, leksika, grammatika va uslubiyatga oid): Hozirgi vaqtda "til kompetensiyasi" atamasi ostida ma'lum bir tilda gaplashuvchi jamiyat a'zolarining bir-biri bilan muloqotga kirishishlari uchun zarur bo'lgan til malakasi majmuasi va o'quv predmeti sifatidagi til fani haqidagi bilimi tushuniladi.

Til kompetensiyasi o'quvchidan o'zi mansub bo'lgan yoki o'rganayotgan til va uning me'yorlarini bilishni taqozo qiladi. Demak, til kompetensiyasi u yoki bu til imkoniyatlaridan amalda foydalanish malakasidir. Til uslubchilarining ta'kidlashlaricha, til kompetensiyasi tuzilishini ikki asosda – lingvistik va psixologik tamoyillar asosida belgilash mumkin. Lingvistik tamoyilga ko'ra, til bir necha sohalarning (fonetik, leksik, morfologik, sintaktik) o'zaro munosabatidan tashkil topgan butunlik ekan, til kompetensiyasi ham shu sohalarga xos kichik sistemalarning o'zlashtirilishiga qarab belgilanadi. Shunga ko'ra til kompetentligi deganda, insonning til ongida mavjud bo'lgan barcha kichik sistemalarning bir butunligi va undan foydalanish imkoniyati tushuniladi. Ko'rinadiki, tilning sathli strukturasi til kompetensiyasi strukturasi belgilaydi. Demak, til kompetensiyasini til struktur bir butunligiga qiyosan belgilash mumkin bo'ladi. Bunga muvofiq, til kompetensiyalari fonetik, leksik, morfologik, sintaktik kompetensiyalarga ajratiladi. Tilning tovush imkoniyatlaridan vaziyatga qarab to'g'ri va o'rinli foydalanish malaka va ko'nikmasi fonetik kompetensiya; sinonim, omonim, antonimlar dan; metafora, metonimiya, sinekdoxalardan to'g'ri va o'rinli foydalanish malaka va ko'nikmasi leksik kompetensiya; qo'shimchalar omonimiyasi, sinonimiyasi, antonimiyasi kabilardan foydalanish malaka va ko'nikmasi morfologik kompetensiya; sintaktik qoliplar, gapda so'zlar tartibidan maqsadga muvofiq foydalanish malaka va ko'nikmasi sintaktik kompetensiyani shakllantiradi. Til kompetensiyasiga psixologik nuqtai nazardan ikki asosiy tarkibiy qismdan tashkil topgan sistema sifatida qaraladi. Ulardan birinchisi shaxsning aloqa-aralashuvi va faoliyat jarayonida to'plangan nutqiy tajriba ma'lumotlari; ikkinchisi ta'lim muassasalarida maxsus o'qitish jarayonida olgan til

haqidagi bilimlari. Nutqiy tajriba ingliz tilini amaliy bilish, oilada, ko'cha-ko'yda, jamoat joylarida boshqalardan eshitish orqali maydonga keladi. Bu mashhur psixolog L.S. Vigotskiyning ta'limning ikki turi: 1) spontan va 2) maxsus tashkil qilingan turlari haqidagi fikriga muvofiq keladi. Spontan ta'limda L.V. Vigotskiyning obrazli tili bilan aytganda, bola "o'z dasturi bo'yicha" harakat qiladi. Atrof-muhitdan o'zi o'rganadi. Til haqidagi bilim esa maxsus dastur asosida ta'lim muassasalarida o'qitish orqali shakllantiriladi.

Imo-ishora, mimika singari paralingvistik vositalar ham nutqiy tajriba asosida o'zlashtiriladi. So'zlovchi til haqidagi bilim asosida nutqiy faoliyatga kirishsa-yu, lekin nutqiy tajriba asosida hosil bo'ladigan bilimga yetarli ega bo'lmasa, uning lingvistik kompetensiyaga to'liq ega emasligi bilinib qoladi. Mashhur sharqshunos German Vamberi sharq tillarini, islom madaniyatini maxsus dastur asosida puhta o'rganadi. Movorounnahr va Xurosonda ulamo sifatida katta izzat-ikromga sazovar bo'ladi. Lekin bir o'tirishda birgina harakati bilan islomiy emasligini sezdirib qo'yadi. Yoqimli musiqa ovozidan huzurlanib oyog'ining uchini tebratadi. Sharq ahli musiqadan zavqlanganini oyoq uchini qimirlatish orqali emas, boshini gorizantal chayqash orqali ifodalaydi.

Demak, til kompetensiyasi nutqiy tajriba va til haqidagi bilim munosabati bir butunligi asosida shakllanadi. Shunday ekan, o'quvchilarning til kompetensiyasini shakllantirish jarayonida bu ikki tomonning o'zaro munosabatini hisobga olish katta ahamiyatga ega. Aytaylik, nutqiy jarayonda nutq oqimi bilan birgalikda unga qo'shimcha ravishda qo'llaniladigan so'zlovchining yuz, qo'l, ko'z, lab harakatlari, ovozning baland-pastligi singari turli xil paralingvistik vositalaridan foydalanish malaka va ko'nikma spontan, bolalarning nutqiy muhitning bevosita kuzatish asosida "o'z dasturi bo'yicha" shakllansa, nutq oqimini to'g'ri ishga solish malaka va ko'nikmasi maxsus dastur asosida o'qish mahsuli sifatida maydonga keladi.

Kompetensiyaviy ta'lim konsepsiyasi til ta'limi oldiga yoshlarda ma'lum kompetensiyalarni, xususan, lingvistik, nutqiy, kreativ, pragmalingvistik singari kompetensiyalarni shakllantirish vazifasini qo'yadi.

Lingvistik kompetensiyasi deganda, til sistemasi haqidagi bilim, lingvistik tafakkurga, yangi til vaziyatlarida bilim va ko'nikmalarini mustaqil qo'llash tajribasiga ega bo'lgan o'quvchining integral shaxsiy sifatleri tushuniladi.

Boshqacha aytganda, lingvistik kompetensiya ijtimoiy hodisa sifatidagi va belgilar sistemasi sifatidagi til haqida, tilning qurilishi va funksiyalashishi haqidagi o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmasi hamda bu bilim, malaka va ko'nikmalardan turli vaziyatlarda foydalanish mahorati tushuniladi.

Lingvistik kompetensiya o'quvchining tilshunoslik fani haqidagi bilimi va bu bilimdan amaliyotda foydalanish malaka va ko'nikmasi bo'lib, bu malaka va ko'nikma maxsus dastur asosida ta'lim muassasalarida o'qitish orqali amalga oshiriladi.

Lingvistik kompetensiya o'quvchining ona tili fanining fonetika, leksika, frazeologiya, morfologiya, sintaksis, orfografiya, punktuatsiya, stilistika singari bo'limlari haqidagi bilimlari va bu bilimlardan turli xil vaziyatlarda foydalanish malaka va ko'nikmasidir.

Lingvistik kompetentlik butunlik sifatida bir necha struktur komponentlardan tashkil topadi. Eng avvalo, ona tili fani haqidagi bilim va malaka o'rtasidagi munosabatdan iborat. Ona tili haqidagi bilim esa o'zbek tilining funksiyasi; ona tili fanining bo'limlari, til sistemasi va uning birliklari, bu birliklarning ma'no va vazifalari, so'z turkumlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari, gap bo'laklari va gapning ifoda maqsadiga, tuzilishiga ko'ra turlari, ularning uslubiy belgilari imloviy xususiyatlari sistemasidan tashkil topadi.

Malaka esa yuqorida ko'rsatilgan barcha ona tili fani bo'limlari va ularning birliklaridan nutq vaziyatiga muvofiq foydalana olish qobiliyatini shakllantirish orqali vujudga keladi.

Ta'limga kompetensiyaviy yondashuv – bu ta'limning bozor ehtiyojlariga muvofiq holga keltirishga harakat natijasi bo'lib, ta'lim natijasi sifatida o'quvchilarning o'zlashtirgan axborotlari yig'indisi emas, balki ularning turli turli vaziyatlarda egallagan bilimlaridan foydalana olish qobiliyati e'tiborga olinadi.

Lingvistik kompetensiyalar ichida bugungi kun uchun eng dolzarbi orfografik, punktuatsion kompetensiyalar hisoblanadi.

Xulosa:

O'qitishning kommunikativ yo'nalishiga muvofiq o'quv jarayoni quriladi. Kommunikativ muhitni yaratishga katta e'tibor beriladi. O'qituvchining roli sifat jihatidan o'zgarib bormoqda. U darsliklar kontseptsiyasini amalga oshiruvchi va ularni kommunikativ materiallar bilan to'ldiruvchi strategga aylanadi. Chet tilidagi muloqotni tashkil etuvchi, tezkor javob talab qilmasdan fikr yuritish uchun vaqt beradigan, xatolarni moslashuvchan tuzatishni ta'minlaydigan va hokazo o'qituvchining xatti-harakati katta ahamiyatga ega. Kommunikativ usul g'oyalari muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun tegishli moddiy baza va texnik jihozlar talab qilinadi. Kommunikativ usulga muvofiq, o'qitish tinglovchilarning darajasiga qarab o'zgaradi. Birinchi navbatda, ta'lim jarayoni xorijiy madaniyat olamida sayohat qilishga yordam beradigan, turli madaniyatlarning o'ziga xos dunyoqarashini rivojlantiradigan tarkibga qaratilgan. Talabalar muloqotda faol sheriklar sifatida harakat qilishadi, ular ongli va mustaqil ravishda til va nutq vositalaridan foydalanishga da'vat etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik maxorat. Toshkent TDPU, 2003.
2. Ishmuxamedov R.J. Innovasion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yullari. Toshkent TDPU, 2004.

3. Yunusovna, S. Z. The Role of the Conversational Implicative in Linguopragmatics on the Basis of Formal and Informal Letters. TDO'TAU, 2022
4. Ochilova G.O., Musaxanova G.O. Pedagogik maxorat. Toshkent. TDIU, 2007
5. www.ziynet.uz

